

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.9.02

doi: <https://doi.org/10.33270/01191101.7>

Джу́жа О. М. – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3107-146>

Світові кримінологічні системи запобігання злочинам

Метою статті є аналіз кримінологічних систем на кримінологічній карті світу, які відображають особливості рівня злочинності, уявлень про її причини та способи нейтралізації в різних країнах і регіонах. Окреслено системний підхід у використанні кримінологічної моделі порівняльного правознавства щодо правових систем у сфері запобігання злочинам. Висвітлено проблемні питання криміноглобалістики, зокрема кримінологічної практики із застосуванням кримінологічного законодавства. Здійснено спробу сформувати надійну методологічну базу, необхідну для визначення закономірностей кримінальної та кримінологічної політики в сучасному світі. **Методологія.** Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, що дає змогу розглядати правові, функціональні, організаційні та процедурні аспекти протидії злочинності в їх розвитку, взаємозв'язку та взаємовпливові. На цьому методологічному підґрунті в статті також застосовано окремі наукові методи пізнання. За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат теорії протидії злочинності, визначено сутність, особливості та значення світових кримінологічних систем запобігання злочинам. Шляхом застосування системно-структурного методу досліджено стан, структуру й визначено основні тенденції протидії злочинності в Україні. Історико-правовий, порівняльно-правовий і логіко-нормативний методи використано для ретроспективного аналізу рівня організації та здійснення запобігання злочинам у світових кримінологічних системах. За допомогою структурно-логічного методу з'ясовано основні напрями вдосконалення та оптимізації кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні. **Наукова новизна** отриманих результатів полягає в тому, що в статті вперше комплексно, на підставі використання сучасних методів пізнання, урахування новітніх досягнень правової науки на системному рівні аналізу й узагальнення з'ясовано та схарактеризовано феномен кримінологічного забезпечення протидії злочинності, спрогнозовано тенденції його розвитку і трансформації в умовах сьогодення у світових кримінологічних системах запобігання злочинам. **Висновки.** Нині актуальною є необхідність визначення місця української системи попередження й боротьби зі злочинністю на кримінологічній карті світу. На наш погляд, українська система попередження та боротьби зі злочинністю належить до особливого постсоціалістичного типу кримінологічної системи, елементи й ознаки якої вимагають поглибленого вивчення та обґрунтування. Найперспективнішим напрямом впливу на злочинність має бути усунення прагнення вчиняти злочини. Основою цього впливу має бути не ідеологічний тиск, а забезпечення задоволеності людей, розвиток позитивних національних традицій. Досвід боротьби зі злочинністю в кожній країні унікальний і може бути своєрідною моделлю для національної кримінологічної системи, яка становить сукупність елементів, що відображають особливості теорії та практики попередження й боротьби зі злочинністю в окремій країні, що охоплюють оригінальні концептуальні підходи до проблеми детермінації злочинної поведінки та її попередження, спеціалізоване профілактичне законодавство, а також своєрідні форми превенції злочинів.

Ключові слова: системний підхід; порівняльне правознавство; правові системи; кримінологічні системи; кримінологічне законодавство; кримінологічна практика; кримінологічна модель; кримінологічна карта світу; криміноглобалістика.

Вступ

Теорія правових систем дає змогу застосовувати системний підхід до аналізу досліджуваних явищ. Науковці вивчають глибинні пласти соціальної психології, що формують правову ідеологію та правову свідомість.

У межах аналізу правових систем кримінальне право та кримінологія мають можливість використовувати потенціал, яким володіє теорія держави і права. Узагальнення й висновки, необхідні для визначення закономірностей кримінальної та кримінологічної політики, постійно уточнюються, що забезпечує надійність методологічної бази.

У становленні кримінологічної науки за цим напрямом значний внесок зробили як іноземні,

так і вітчизняні вчені, зокрема: Ю. М. Антонян, М. І. Гернет, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, В. В. Василевич, О. М. Ведернікова, В. А. Глушков, В. В. Голіна, Б. М. Головін, І. М. Даньшин, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, Н. М. Клейменов, О. Г. Колб, О. М. Костенко, Н. Ф. Кузнецова, О. Г. Кулик, І. П. Лановенко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, Г. М. Мінковський, П. П. Михайленко, А. А. Музика, В. І. Шакур та ін.

Водночас кримінологічні системи практичного спрямування запобігання злочинам повсякчас потребують доопрацювання й удосконалення. Зазначене зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз кримінологічних систем на кримінологічній карті світу, які відображають особливості рівня злочинності, уявлень про її причини та способи нейтралізації в різних країнах і регіонах.

Завданнями статті є:

– окреслення системного підходу у використанні кримінологічної моделі порівняльного

правознавства правових систем у сфері запобігання злочинам;

– висвітлення проблемних питань криміноглобалістики, зокрема кримінологічної практики із застосуванням кримінологічного законодавства;

– здійснення спроби формування надійної методологічної бази, необхідної для визначення закономірностей кримінальної та кримінологічної політики в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу

Системний підхід до аналізу кримінології виправданий з позиції пошуку правильного орієнтира в розмаїтті кримінологічних учень, які відображають особливості права й політики, філософії та культури, історичного досвіду, сучасної ідеології конкретної країни, національного менталітету і правосвідомості громадян у різних країнах та регіонах. Також цей підхід оптимальний з позиції порівняльного правознавства.

У порівняльному правознавстві для всіх наявних у світі національних правових систем уживають різні терміни: «правова карта світу», «спільнота правових систем» тощо. Водночас здійснено спробу класифікувати правові системи за різними ознаками. Найпоширенішою є класифікація правових систем, запропонована французьким ученим Рене, який обґрунтував ідею трихотомії – виокремлення трьох груп правових сімей (загального права, романо-германської та соціалістичної), що належать у групу інших видів держави і права (Shelli, 2003, p. 87).

Ця класифікація ґрунтується на двох критеріях:

а) соціологічному (релігія, філософія, економічна та соціальна структура);

б) критерії юридичної техніки (джерела і структура права).

Основним об'єктом цього дослідження, що представлений на кримінологічній карті світу, є кримінологічна система, яка відображає особливості рівня злочинності, уявлень про її причини та способи нейтралізації в різних країнах і регіонах.

Елементами кримінологічної системи (або її підсистемами) є:

– система теоретичних поглядів, ідей, уявлень, науково обґрунтованих концепцій щодо детермінації та причиновості злочинності в певний історичний період;

– система правового регулювання, що визначає мету, завдання та пріоритетні напрями нейтралізації злочинності, форми й методи соціальної діяльності із запобігання злочинам;

– система практичної організації профілактики та боротьби зі злочинністю, діяльності державних органів влади, громадських об'єднань і громадян із

реалізації цілей та завдань превенції злочинів, а також системи взаємодії та координації зусиль усіх суб'єктів цієї діяльності.

Поняття «кримінологічна система» не є синонімом поняття «система кримінологічної науки», оскільки охоплює не тільки світоглядний, теоретичний компонент, а й правовий механізм, а також практичну реалізацію наукових концепцій і заходи протидії злочинності. Унаслідок цього елементами кримінологічної системи є такі категорії, як кримінологічна теорія, кримінологічне законодавство й кримінологічна практика (Vedernikova, 2010, p. 250–251).

Кримінологічна теорія відображає систему поглядів, ідей, уявлень щодо криміногенного комплексу причин й умов злочинності, основних напрямів запобігання їй.

Наукове підґрунтя кримінологічної теорії – це узагальнені результати теоретичних і практичних досліджень, присвячених аналізу об'єктивних закономірностей злочинності, характеристики особи злочинця та потерпілого, основних напрямів боротьби зі злочинністю.

Кримінологічне законодавство становить систему нормативних актів, що визначають завдання та пріоритетні напрями запобігання злочинам, форми й методи соціальної діяльності щодо попередження злочинності. Такі акти мають подвійний правовий зміст: це можуть бути кримінологічно-профілактичні акти або комплексні акти, які поєднують норми різних галузей права.

Поширеними є програмні нормативні акти, прийняті урядами країни, у яких формується сучасна стратегія та основні напрями діяльності державних органів у сфері запобігання злочинам. Такі акти можуть мати різну назву, наприклад: Стратегія скорочення злочинності, План дій зі створення суспільства, стійкого до злочинності.

Кримінологічна практика як елемент кримінологічної системи охоплює практичну організацію та реалізацію системи заходів щодо запобігання злочинам, а також кримінологічно значущі аспекти правоохоронної діяльності.

Поняття «кримінологічна система» має низку спільних рис з поняттям «система протидії (запобі-

гання) злочинам», однак не тотожна їй, оскільки не містить усіх аспектів правоохоронної діяльності, охоплюючи загальні принципи організації цієї діяльності, основні напрями кримінальної політики.

Визначення основних елементів кримінологічної системи надає можливість сформулювати її поняття. *Кримінологічна система* – це сукупність структурно обумовлених і функціонально взаємопов'язаних елементів, що визначають теоретичне забезпечення, нормативне регулювання та практичну організацію системи запобігання злочинам.

Кримінологічна система є складовою загально-соціальної та правової систем суспільства, у межах яких здійснюють розроблення та реалізацію основних напрямів кримінальної політики, окреслення завдань правоохоронної діяльності, встановлення перспективних напрямів міжнародного співробітництва в галузі попередження та боротьби зі злочинністю.

Кримінологічна система – це поняття насамперед національне, оскільки в кожній державі є певні особливості концептуальних підходів і практики запобігання злочинам, які зумовлені специфічною структурою й динамікою злочинності, а також своєрідністю загальнополітичної ситуації в країні в конкретний історичний період.

Національний досвід боротьби зі злочинністю в кожній країні унікальний і може бути своєрідною моделлю або прикладом розв'язання проблеми злочинності в конкретних історичних, політичних, економічних і соціальних умовах (Filianina, 2000, p. 218). У зв'язку із цим, аналізують американську модель теорії та практики попередження й боротьби зі злочинністю, а також британську, німецьку, французьку, італійську, російську, китайську, японську (Кап, 1989, p. 17) й низку інших моделей, а також варіанти розв'язання проблем злочинності, які наявні у світі.

Національна кримінологічна система (кримінологічна модель) є сукупністю елементів, що відображають особливості теорії та практики попередження й боротьби зі злочинністю в окремій країні, охоплюючи оригінальні концептуальні підходи до проблеми детермінації злочинної поведінки та її попередження, спеціалізоване профілактичне законодавство, а також своєрідні форми превенції злочинів.

Унікальність національних кримінологічних моделей не заперечує існування регіональних тенденцій і світових закономірностей розвитку теорії та практики попередження й боротьби зі злочинністю. Тому на кримінологічній карті світу, поряд з національними кримінологічними системами, є регіональні кримінологічні системи, а також світова система попередження й боротьби зі злочинністю (Luneev, 1993, p. 7).

Регіональна кримінологічна система – це сукупність елементів, що відображають спільність теоретичних підходів, нормативного

регулювання та практики превенції злочинів, що властиві групі держав, розташованих в окремих регіонах світу.

Прикладами таких систем є англо-американська, західноєвропейська, східноєвропейська, соціалістична та інші регіональні кримінологічні системи, які виокремлено на підставі різних критеріїв. Регіональні особливості превенції злочинів ураховують у діяльності спеціалізованих кримінологічних наукових установ, а також регіональних міжнародних організацій.

До спеціалізованих регіональних наукових установ належать, зокрема, інститути, пов'язані з ООН:

- Європейський інститут з попередження злочинності та боротьби з нею;

- Азіатський і Далекосхідний інститут з попередження злочинності та поведінки з правопорушниками;

- Латиноамериканський інститут з попередження злочинності та поведінки з правопорушниками;

- Африканський інститут з попередження злочинності та поведінки з правопорушниками тощо.

Регіональні міжнародні організації (Slyvenko, 2011, p. 127–128), які здійснюють нормативне регулювання діяльності щодо запобігання злочинам на території держав-членів, – це такі організації, як Рада Європи, Європейський Союз, СНД, Організація африканської єдності, Організація «Ісламська конференція», уповноважені приймати регіональні нормативні акти, що визначають загальні напрями попередження та боротьби зі злочинністю, її окремими видами в конкретному регіоні.

У межах типових регіональних кримінологічних систем можуть функціонувати так звані субрегіональні системи, що відображають особливості боротьби зі злочинністю відокремленої групи держав. Наприклад, на підґрунті західноєвропейської регіональної кримінологічної системи сформувалася скандинавська субрегіональна кримінологічна модель.

Глобальна (світова) кримінологічна система – це єдність наукових підходів, нормативного регулювання та практики превенції злочинів у світовому масштабі (Vedernikova, 2010, p. 252–253).

Світова кримінологічна система охоплює науково обґрунтовані уявлення про глобальні закономірності злочинності, міжнародно-правові норми превентивного характеру, а також практичні заходи протидії злочинам, що становлять загрозу всій світовій спільноті.

Науковою основою світової кримінологічної системи є міжнародна кримінологія (Antypenko, 2011) (криміноглобалістика), що передбачає аналіз світових тенденцій злочинності, чинників криміна-

льної глобалізації та світової стратегії попередження й боротьби зі злочинністю.

Нормативну базу глобальної кримінологічної системи утворюють положення міжнародних конвенцій про боротьбу зі злочинністю, що мають превентивне значення. Ефективність світової кримінологічної системи визначається ступенем співробітництва держав і міжнародних організацій у галузі запобігання злочинам.

Світова кримінологічна система доповнює національні й регіональні системи, що відображають відмінності в тенденціях злочинності, формах і методах протидії їй, виборі пріоритетних напрямів кримінальної політики в окремих країнах і регіонах (Kleimenov, 2012, p. 90).

Це зумовлює закономірний інтерес до сучасних тенденцій розвитку основних кримінологічних систем відповідно до потреб національної теорії та практики, що має на меті синтезувати найбільш перспективні ідеї зі світового, регіонального та національного досвіду попередження й боротьби зі злочинністю.

Сучасні кримінологічні системи можна класифікувати на кілька груп, використовуючи такі критерії:

1) соціологічний (фактор економіки, філософії, соціальної структури і релігії);

2) правовий (приналежність до правової системи певного типу);

3) географічний (розташування на карті світу).

З огляду на зазначене, на кримінологічній карті світу можна виокремити такі групи (типи) основних кримінологічних систем, що наділені схожими ознаками:

1) англо-американська;

2) західноєвропейська;

3) східноазійська;

4) соціалістична;

5) постсоціалістична.

Така типологія не є вичерпною, оскільки різноманіття національних моделей боротьби зі злочинністю не може бути зведене до декількох типів.

У кожній країні, з огляду на різні обставини (культурні традиції, економічні можливості, політичні режими, панівна ідеологія), формується національна система впливу на злочинність. Антикримінальні системи в різних державах різняться, водночас, вони мають і спільні риси, що дає змогу виокремлювати серед них певні типи.

За результатами впливу на злочинність визначають оптимальні, задовільні й незадовільні системи.

Оптимальна система надає можливість у практиці руйнівного впливу на злочинність реалізувати весь антикримінальний потенціал суспільства. Критерієм задовільної системи є її здатність нейтралізувати кримінал на соціально толерантному рівні. Якщо антикримінальна система не здатна ні на перше, ні на друге, її визнають незадовільною.

За характером впливу можна виокремити такі типи національних систем:

– традиційно-культурна, у якій переважають порівняно м'які заходи впливу на злочинність, що ґрунтуються на збереженні й розвитку здорових національних культурних традицій (Швейцарія, Японія);

– релігійна або теократична, у якій домінують жорсткі заходи релігійного контролю (такі системи функціонують в ісламських державах – Ірані, Саудівській Аравії);

– ідеократична, що передбачає жорсткий ідеологічний вплив, тиск (Північна Корея);

– поліцейська, у якій головним напрямом визначено припинення злочинів і розвиток поліцейських сил (така система діє, наприклад, у США).

Наукова новизна

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в статті вперше в контексті новітніх досягнень правової науки на системному рівні аналізу й узагальнення визначено та

схарактеризовано тенденції розвитку і трансформації в умовах сьогодення світових кримінологічних систем запобігання злочинам.

Висновки

Нашій соціальній системі бракує ідеологічної складової, увагу акцентовано на поліцейських заходах. Однією з актуальних засад удосконалення антикримінальної практики в Україні є гармонізація системи впливу на злочинність відповідно до позитивного вітчизняного й іноземного досвіду.

Нині постала необхідність визначити місце української системи попередження й боротьби зі злочинністю на кримінологічній карті світу. На наше переконання, українська система попередження та боротьби зі злочинністю належить до

особливого постсоціалістичного типу кримінологічної системи, елементи й ознаки якої вимагають поглибленого вивчення та обґрунтування.

Гармонійна система має виконувати низку завдань:

– подолання в людей прагнення вчиняти злочини;

– позбавлення можливості реалізувати мотиви злочинної поведінки;

– припинення злочинів на ранній стадії.

Найбільш перспективним напрямом впливу на злочинність має бути саме подолання прагнення вчиняти злочини. Основою цього впливу має бути не ідеологічний тиск, а забезпечення задоволеності людей, розвиток позитивних національних традицій.

Досвід боротьби зі злочинністю в кожній країні унікальний і може бути своєрідною моделлю для національної кримінологічної системи, яка

становить сукупність елементів, що відображають особливості теорії та практики попередження та боротьби зі злочинністю в окремій країні, серед яких оригінальні концептуальні підходи до проблеми детермінації злочинної поведінки та її попередження, спеціалізоване профілактичне законодавство, а також своєрідні форми превенції злочинів.

REFERENCES

- Antypenko, V.F. (Eds.). (2011). *Mizhnarodna kryminolohiia - problemne pole mizhnarodnykh doslidzhen [International Criminology is a challenging field of international research]*. Kyiv: Stal. doi: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.22.6643> [in Ukrainian].
- Filianina, L.A. (2000). *Mizhnarodne spivrobotnytstvo Ukrainy u borotbi zi zlochynnistiu [International cooperation of Ukraine in the fight against crime]*. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho yurydychnoho instytutu MVS Ukrainy, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk Law Institute of MIA of Ukraine*, 2, 218-220 [in Ukrainian].
- Kan, U. (1989). *Prestupnost i kriminologiiia v sovremennoi Yaponii [Crime and Criminology in modern Japan]*. N.F. Kuznecova, V.N. Eremina (Eds.). Moscow: Progres [in Russian].
- Kleimenov, N.M. (2012). *Sravnitelnaia kriminologiiia [Comparative Criminology]*. Moscow: Norma-M [in Russian].
- Luneev, V.V. (1993). *Tendencii prestupnosti: mirovye, regionalnye, rossiiskie [Crime trends: global, regional, Russian]*. *Gosudarstvo i pravo, State and law*, 5, 3-19 [in Russian].
- Shelli, Dj. (Ed.). (2003). *Kriminologiiia [Criminology]*. SPb.: Piter [in Russian].
- Slyvenko, V.A. (2011). *Rol mizhnarodnykh orhanizatsii u borotbi z transnatsionalnoiu zlochynnistiu [The Role of International Organizations in Combating Transnational Crime]*. *Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu, Bulletin of Dnipropetrovsk National University*, 3(10/2), 127-133 [in Ukrainian].
- Vedernikova, O.N. (2010). *Zarubejnye kriminologicheskie sistemy [Foreign Criminological Systems]*. *Kriminologiiia, Criminology*. N.F. Kuznecova, V.V. Luneeva (Ed.) (2nd ed., rev.). Moscow: Volters. Kluver [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Міжнародна кримінологія – проблемне поле міжнародних досліджень : матеріали наук.-практ. семінару / за заг. ред. В. Ф. Антипенка. Київ : Сталь, 2011. 236 с. doi: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.22.6643>.
- Філіяніна Л. А. Міжнародне співробітництво України у боротьбі зі злочинністю. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2000. № 2. С. 218–220.
- Кан У. Преступность и криминология в современной Японии : учеб. пособие / пер. с яп. ; под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. Н. Еремина. М. : Прогресс, 1989. 256 с.
- Клейменов Н. М. Сравнительная криминология : монография. М. : Норма-М, 2012. 368 с.
- Лунеев В. В. Тенденции преступности: мировые, региональные, российские. *Государство и право*. 1993. № 5. С. 3–19.
- Криминология : учебник / пер. с англ. ; под ред. Дж. Шелли. СПб. : Питер, 2003. 860 с.
- Сливенко В. А. Роль міжнародних організацій у боротьбі з транснаціональною злочинністю. *Вісник Дніпропетровського національного університету*. 2011. Вип. 3 (10/2). С. 127–133. (Серія «Світове господарство і міжнародні економічні відносини»).
- Ведерникова О. Н. Зарубежные криминологические системы. *Криминология : учеб. пособие / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева*. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2010. 640 с.

Стаття надійшла до редколегії 17.12.2018

Dzhuzha O. – Doctor of Law, Professor, Chief Research Fellow of the Department of Organization of Scientific Activity and Protection of Intellectual Property Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3107-146>

World Criminological Crime Prevention System

The purpose of the article is the analysis of criminological systems on the criminological map of the world, which reflect the features of the state of crime, ideas about its causes and ways of neutralization in different countries and regions. The systematic approach in the use of criminological model of comparative law of legal systems in the field of crime prevention is revealed. The problem issues of criminological globalization, in particular, criminological practice with application of criminological legislation are highlighted. The attempt is made to form a reliable methodological base

*necessary for determining the regularities of criminal and criminological policy in the modern world. Covered issues of crime criminals, in particular, criminological practice with the use of criminological legislation. An attempt was made to form a reliable methodological base necessary for determining the laws of criminal and criminological policy in the modern world. Currently, there is a need to determine the place of the Ukrainian system of preventing and combating crime on the criminological map of the world. In our opinion, the Ukrainian system of warning and combating crime belongs to a special postsocialist type of criminological system, the elements and signs of which require in-depth study and justification. The most promising area of impact on crime should be the elimination of the desire to commit crimes. The basis of this influence should not be ideological pressure, but ensuring the satisfaction of people, the development of positive national traditions. **Conclusions.** At present, there is a need to determine the place of the Ukrainian system for the prevention and fight against crime on the criminological map of the world. In our view, the Ukrainian system for the prevention and combating of crime refers to a special post-socialist type of criminological system whose elements and features require in-depth study and substantiation. The most promising direction of the impact on crime should be – eliminating the desire to commit crimes. The basis of this influence should be not ideological pressure, but ensuring people's satisfaction, development of positive national traditions. The experience of combating crime in each country is unique and can serve as a kind of model for the national criminological system, which is a set of elements that reflect the peculiarities of the theory and practice of crime prevention and control in a particular country, including the original conceptual approaches to the problem of determination of criminal behavior and its prevention, specialized preventive legislation, as well as peculiar forms of crime prevention.*

Keywords: system approach; comparative law; legal systems; criminological systems; criminological legislation; criminological practice; criminological model; criminological map of the world; criminological globalization.